

NADA VAJS

Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 801.312:808.62

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 12/1984

FITONIMIJSKE BILJEŠKE II

*Nastavljajući obradu latinskih fitonimijskih elemenata utvrđenih kod Plinija, a koji su se sačuvali u našim nazivima, donose se domaći refleksi tih fitonima na temelju potvrda iz Simonovića, Šuleka i Haračića. I ovdje se nastoji odrediti put kojim su ti nazivi bilja ušli u naše govore i stručnu terminologiju.**

11. *Chelidonia* (8, 97; 15, 89 i passim) *Chelidonium majus*. Plinijev naziv *chelidonia* preuzet je iz grč. *χελιδόνιον* što je bio naziv za istu biljku. Teofrast, kod kojega je taj fitonim najranije potvrđen, tumači da se biljka zove "trava lastavicā (*χελιδών*)" zato što cvate u proljeće (Teofr. HP 7.15.1, cit. u Strömberg 72). Dioskurid nam prenosi i jedno pučko vjerovanje vezano za tu biljku, što ga Plinije (NH 25,50) i Izidor (17,9,35) preuzimaju, a to je da su lastavice rosopas koristile da bi dale vid svojim slijepim ptićima¹ (Diosk. II,180, cit. u Strömberg 72). To se vjerovanje sačuvalo sve do naših dana o čemu nam svjedoči i Wartman (1870), cit. u Rolland I,199: "Schwalben geben ihren Jungen, so lange diese blind sind, die Blätter zu fressen, damit sie um so schneller sehend werden". O raširenosti takva gledanja govore i izosemantički nazivi kod nas i u drugim jezicima: hs. *lastovičina trava*, slov. *lastovičica*, lat. *hirundinina*, češ. *vlastovičnik*, rus. *lastovičnaja trava*, *lastovičnik*, polj. *jaslocze ziele*, njem. *Schwalbenkraut*, *Schwalbenwurtz*, frc.

* Prvi dio ovoga članka objavljen je u *Raspravama Zavoda za jezik*, 8, 1984.

¹ Osim vjerovanja da su rosopas koristile lastavice protiv sljepoće, i općenito se vjeruje u terapeutsko svojstvo te biljke za oči: "On attribue une grande efficacité à cette plante contre les maladies d'yeux... Avez-vous une taie dans l'oeil? Prenez un pied de grande éclaïre, appliquez-le sur le poignet et dites une neuvaine, la taie s'en ira" (Rolland I,198). "Dieser Saft in die Augen gethan erläutert das dunckel Gesicht und benimmet alle Unsauberkeit derselbigen" (*Tabernae montanus* 1603,104, cit. u Marzell 1,930). Odatle i nazivi u njem. *Augenkraut*, frc. *herbe à la vue*, lat. *erba per i oci*, njem. *Lichtkraut*, rus. *svetlaja trava*, frc. *éclaïre*.

herbe aux hirondelles, rum. *iarba-rîndunelei*, *iarba rîndunicii*, engl. *swallowwort*, dan. *swaleurt*, šved. *svalört*.²

11.1. No ovdje nas prije svega zanimaju oni naši nazivi koji nastavljaju sâm izraz lat. naziva *chelidonia*, a to su nesumnjivo *celidonia*, *celadonija*, slov. *cindolka*, *cengulja*, kao i formalno nešto udaljeniji likovi: *cindola*, *cindolica*, *cingola*, *cimbola* koji su se mogli i formalno unakrstiti s nazivom za instrument "*cimbal*", što sa stanovišta same morfologije biljke nema očitog opravdanja, ali za tzv. pučku etimologiju dovoljno je da postoji lik sličnog ili istog izraza. Stoga bismo se mogli i prikloniti Bezlajevu mišljenju³ da su svi ti nazivi istoga podrijetla, a to ide protiv Skokova svrstavanja varijanata *cimbola* (Jambrešić), *cindola*, *cingola*, *cingolica* pod zajednički etimon sa *cimbal* "muzički instrument" (v. Skok 1,265 s.v. *cimbal*).

11.2. Isti lat. (< grč.) oblik izraza nastavlja se u više jezika: tal. *chelidonia*, *celidonia*, frc. *chelioline*, engl. *celandine*, češ. *celadona*. Svi su ti nazivi vrlo dobra ilustracija o načinu ulaženja učenih riječi u pučku terminologiju. I ostali nazivi za rosopas u kojima nalazimo česta semička poklapanja upućuju na pučko ljekarništvo i, s tim u vezi, na ljekovitost svojstva biljke.⁴ hs. *lišavac*, *lišavica*, *trava od krasta*, slov. *bradavičnik*, frc. *herbe de la jaunisse*, *herbe aux verrues*,⁵ tal. *erba per i denti*, *erba dentara*, polj. *glistownik*, rus. *borodawnik*, itd.

12. *Hys(s)opum* (14,109; 20,28 i passim).

Kao i svi stari pisci i Plinije ne propušta da spomene vrstu zvanu u Antici *hys(s)opum*, koju priređivač NH neodređeno identificira: "perhaps a type of marjoram, Origanum, but probably hyssop, *Hyssopus officinalis*". Kao što se iz oblika vidi, naziv je u latinskom očiti grecizam (grč. *ὑσσωπος*), a grč. *ὑσσωπος* označava jednu biljku koja nije nikada opisana (Chantraine 1162, André 167), ali čije se ime smatra semitskom posuđenicom (hebr. *ēzōb*, Carnoy 151).

Uza svu neodređenost značenja, zahvaljujući spominjanju u crkvenim knjigama, naziv je prisutan kod svih leksikografa, koji se uglavnom slažu u tome da je riječ o nekoj mirisavoj biljci, a na to nedvojbeno upućuje i Hezihijeva glosa *ὑσσωπος ἡ οἰμψυχος* i sintagmatski naziv *ὑσσωπίτης [οἶνος]* "vino začinjeno hisopom" (Chantraine 1162),

² Međutim, ne može se sa sigurnošću tvrditi da je slika "lastavica" sačuvana isključivo u vezi s terapijskom vrijednošću biljke. Isto je tako moguće da je i u najstarijim jezicima do denominacije došlo na temelju morfoloških osobitosti vrste koja je označena temeljnim semom "oštar → koplje", što se vrlo dobro vidi i u našem usamljenom fitonimu *mizdraklija*, a očito je da taj oblik potječe iz tur. *mizrak* "koplje" < arap. *mizrāq* (Škaljić 466). Da je to zaključivanje opravdano vidi se i iz još jedne semantičke paralele: u Kalabriji se više životinja oštrog repa označuju pomoću izraza *cildana* < gr. *χελιδόνας* "lastavičji" (Rohlf 63,177,347). Cortelazzo - Zolli (1,222) smatraju da je do poveziivanja sa formom sadržaja "lastavica" moglo doći i zbog "color grigio della pianta che ricorda quello delle penne delle rondini".

³ Bezlaj 1,61.

⁴ "Pianta medicinale: il lattice è un rimedio popolare contro i porri e verruche" (Aichele 168).

⁵ To se potpuno podudara s rum. nazivom *iarba de negi* (Borza 45).

o kojem govore Dioskurid, Plinije, Columella.⁶ Iz Hesihijeve glose možemo zaključiti da je *hyssopus* isto što i grč. *σάμψυχον*, a ovaj posljednji oblik nastavlja se u tal. imenu našeg otočića *Sansego* (hrv. Susak) za koji Skok⁷ navodi da je g. 1071. spomenut u pridjevskom obliku *Sansicovo*.

Budući da *σάμψυχον* nedvojbeno označava mirisavu biljku majoran (*Origanum vulgare*), time se potvrđuje pretpostavljanje da je *hyssopus* jedna vrsta iz roda *Origanum*.

12.1. U hrv. je nastavljanje grč./lat. *hyssopus* veoma rano potvrđeno. *Ižop* nalazimo već u 15. st. kod Marulića, pa kod Vetranića (AR 4,371), a naše oblike *isop*, *izop*, *išop* i slov. *ižep* (koji u Bezlaja ne nalazimo), Simonović identificira kao *Hyssopus officinalis*. Skok (1, 731) na isti način tumači i "varijante" *sipant*, *šipant*, dok dubrovački oblik *opant*, zajedno s Maretićem (AR 19,22), smatra greškom mjesto *sipant*. Šulek bilježi *sipant*, *šipant*, *osipant*, a Šloser–Vukotinović *sipan*. Naravno kod svih ovih naziva vrlo je teško sa sigurnošću utvrditi koji su oblici narodni.⁸

13. *Melissophyllum* (20,116; 21,53 i passim) *Melissa officinalis*.

Još su u grčkom prema *μέλισσα* "pčela" nazvane mnoge aromatične biljke koje su mirisom svojih cvjetova privlačile pčele. Jedna od njih je i matičnjak, *Melissa officinalis* iz porodice *Usnatica*, za koju Marzell (3,129) kaže: "Die Pflanze wurde schon im klassischen Altertum als Bienenfutterpflanze gezogen und (wegen ihres starken Geruches) zum Ausreiben der Bienenstöcke verwandt... daher auch gr. *μελισσοόφωλλον*, *μελίτταωα* Dioskorides..., lat. *apiastrum* (Varro) ... oder *apiaster* (Priscian)"⁹

13.1. Nazivi koji se temelje na prozirim sadržajima, kao "pčela", "med", "mati(ca)", "limun" daleko su brojniji, kako kod nas,¹⁰ tako i u drugim jezicima, nego oni koji nastavljaju formu izraza srlat. *melissa*¹¹: *mlisa* (Cres), *melisa* (Haračić) koji je ujedno i internacionalni naziv, a korčulanski naziv ikavske realizacije *mliša*¹² formalno se podudara s

⁶ "Vinum absenthiten et hysopiten et habritoniten et thymiten et marathiten et glecloniten sic condire oportet..." (Columella 12,35.1.).

⁷ *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I–II*, Zagreb 1950, I, str. 46.

⁸ Usp. i u drugim jezicima: niz. *hyssop*, engl. *ysope*, dan., šved. *isop*, frc. *hysope*, tal. *isopo*, *issepo*, polj. *hiżop*, *izop*, češ. *yzop*, rus. *issop*, bug. *isop*, fin. *ūsoppi*, mađ. *izsóp* (sve u Marzell 2, 967–8); rum. *isop* duguje se slavenskom posredstvu i zabilježeno je od 16. stoljeća (Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, br. 4518).

⁹ Usp. slične slike sadržaja ("pčela", "košnica", "med", "roj") i u nazivima drugih jezika: frc. *piment des ruches*, prov. *pimèn dis abiyos*, tal. *fior de api*, sic. *menta d'api*, friul. *jårbe-d'af*, katal. *herba abellera*, španj. *abejera*, rum. *iårba-roilor*, *roinita* (< slav. *roj*), *meliså*.

¹⁰ V. BR: *pčelarica*, *pčelinak*, *pčelinja ljubica*, *pčelinja metva*, *pčelinjak*, *pčelnik*, *pčelnjak*, *pčelo-perka*, *čelina trava*, *čelinjak* i dr.; *medeni list*, *medenka*, *medoper* i dr.; *maternjak*, *matečina*, *matičnik* (slov.), *matičnjak*, *matočina*, *matrik*, *matrnjak*, *matičja trava*, *majčina ljubica*; *limun trava*, *limunada*, *limunka*.

¹¹ V. Skok 2,443 s.v. *mlisa*.

¹² V. Vinja, "Élément grec dans la phytonymie serbocroate de l'aire dalmate", *Godišnjak IV Centra za balkanološka ispitivanja*, Sarajevo 1966, 93–102; str. 100.

izrazom hipokorističnog antroponima *Miliša*. Lat. (< grč.) fitonim izrazom se nastavlja i u alb. *mīlcë* (Sejdiu § 440).

14. *Melopepo* (19,67) "perhaps Cucumis melo".

Latinski naziv *melopepo* preuzet je iz grč. *μηλοπέπων*, a na isti su način preuzeti i nazivi koji predstavljaju sastavne elemente od *μηλοπέπων*, tj. lat. *melo* i *pepo*. Marzell (1,1252-6) pretpostavlja da je grč. *πέπων* bio naziv za "Wassermelone" (*Citrullus vulgaris*), a *μελοπέπων* za "Zuckermelone" (*Cucumis melo*). Carnoy (176) donosi potvrdu od Galena za *μηλοπέπων* kao naziv za dinju i objašnjava da naziv doslovce znači "jabuka (koja je) vrlo zrela". U lat. je *melo* bila skraćunica za *melopepo* i upotrebljavala se od 3. st. za *Cucumis melo*, a *pepo* (*πέπων* je u grč. značilo "zreo, mekan") se upotrebljavalo kao oznaka i za *Citrullus vulgaris* i za *Cucumis melo*. U grč. se naziv *πέπων* upotrebljavao i za druge vrste tikava (kao za *σίκυος πέπων*). Dakle, grč. *πέπων* je upotrebljavan kao kvalifikator i označavo je tikve koje se jedu tek kad su zrele, kao *σίκυος πέπων*, dok se krastavac, *Cucumis sativus*, jede dok je još u prvom stadiju sazrijevanja.

14.1. Lat. *pepo*, *-onis* ima nastavljaje u romanskim jezicima,¹³ ali se kao naziv za dinju zadržao u toskanskom *popone*, stfrc. *popon*, *popin*, njem. *Pfebe*, te u ngrč. *πεπόνη* (Chantraine 884 s.v.). Nastavlja se i u alb. *pjepër* (toskijski), dok sve ispitivane točke na Kosovu pokazuju *pjepën*, odnosno *pepën* (Sejdiu § 121). Jednaka je situacija i u rum., gdje nalazimo *pepene*, *peapine*, *piepeni* i dr. (Borza 54).

14.2. Iz lat. lika *melo* u gotovo svim romanskim i drugim evropskim jezicima nastali su nazivi za dinju: frc. *melon*, tal. *mel(l)one*, njem. *Melune*, *Melon*, niz. *meloen*, dan. *melon*, šved. *melon*, polj. *melon*, češ. *meloun*, fin. *melo(o)ni*.

14.3. Naši nazivi za dinju potječu i iz jedne i iz druge sastavnice lat. naziva *melopepo*. Nazivi *melon* (Lambl), *melone* (Šulek 243), *melona* (slov.) stare su posuđenice iz lat. grecizma *melo*, *-onis* (< grč. *μήλον*),¹⁴ kao i varijante *milon*, *mīlun* (Rab, Božava), *mlon*, *mlun* (Visiani), dok su nastavljajući latinskog *pepo*, prema Skoku (2,660) dalmatski leksički ostaci: *pipun*, *pepun*.

15. *Menta* (19,100; 20,44 i passim) "usually *Mentha aquatica*, sometimes such similar species as *Saturea calamintha*".

Latinski je naziv *menta* (*mentha*) posuđenica iz grčkoga, a grčka je riječ *μίνθη* preuzeta iz nekog predindoevropskog jezika.¹⁵ Sistematsko dijeljenje roda na vrste, podvrste i forme još ni danas nije dokraja zaključeno, pa nas stoga ne začuđuje što ni kod starih pisaca, zbog brojnih naziva za različite vrste i podvrste i njihova brkanja, ne možemo sa sigurnošću utvrditi o kojoj je vrsti riječ.

15.1. Latinski se naziv *menta* nastavlja u mnogim jezicima: frc. *mente*, prov. (i kat.,

¹³ Usp. REW 6395.

¹⁴ V. Skok 2,404 s.v. *melon*.

¹⁵ Za grč. etim. v. Chantraine 704.

šp., tal.) *menta*, rum. *mintă*, njem. *Minze*, engl. *mint*, rus. *mjata*, češ. *mata*, polj. *mięta*, alb. *mëndërë*, *mënnërë*.¹⁶

15.2. Među brojnim našim nazivima za te razne vrste i podvrste najčešće su baš varijante izvedene iz lat. *menta*: *meta* (Istra, Primorje, Dalmacija), slov. *meta*, *metica*, dem. lik na *-ica*: *metica* (Istra, Rab, Božava), na *ika*: *metika* (Kanižlić), s dočetkom na *-va* (od *ū* deklinacije kao *murva*, *krišva*, *blirva*): *metva*, te deminutivni lik *metvica* (Vuk).¹⁷ Svi se ti likovi javljaju i u složenim nazivima u kojima su atributivne odrednice razlikovna obilježja za podvrste, kao: *vodena*, *pitoma*, *divlja*, *paprena*, *zelena*, *konjska* i sl. (*Mentha aquatica*, *M. piperita*, *M. longifolia*, *M. spicata*, *M. pulegium*, *M. crispa*).

15.3. Zbog morfoloških i uporabnih podudaranja naziv se prenosi i na druge vrste, ali s drugim gramatičkim nastavcima. Tako kod Šuleka i Haračića nalazimo *metića* za *Nepeta glehoma*¹⁸ i *metina* za *Pullicaria viscosa*.

16. *Myrtus* (12,3; 13,9 i passim) *Myrtus communis*.

Gotovo svi naši nazivi za mirtu, koja je poznata i upotrebljavana još u antičko doba,¹⁹ izvode se posredno iz lat. *myrtus* (< grč. *μύρτος*), uz varijante *murtus*,²⁰ *myrta*, i predstavljaju bilo dalmato-romanske jezične ostatke, bilo posuđenice iz talijanskih dijalekata:

16.1. Likovi *mřta* (Split, šibenski otoci), *mrtina*, *mrtinka* (Dalmacija), s umetnutim *-v-* (kao u *krišva*, *metva*) *mrtva* (Sinj, Vranjic), *mrtvina* (Visiani), sa sonantnim *ř* *mřta* (Božava), augumentativi *mřtina* (Hvar), *mřtina* (Komiža, HDZ 4,291), nastavljaju dalmatski jezični ostatak od lat. *myrtus*.²¹

Takav je ostatak i pridjevka izvedenica na *-eus* **myrtea*,²² koja nije potvrđena u zapadnoj Romaniji, već samo na istočnom jadranskom potezu i koja je dala likove: *mřća*²³ (Vuk, Krtole, Dubrovnik, Mljet), dem. izvedenice *mřćica*, *mřćevica* i s lat. dem.

¹⁶ Naravno, Sejdiu nema potvrda za tu vrstu na Kosovu.

¹⁷ V. Skok 2,415 s.v. *měta*¹.

¹⁸ Do potpuno istog prenošenja došlo je i u tal. gdje je uz sufiksalsnu modifikaciju došlo do naziva *mendučča* (L'Aquila) za *Calamintha nepeta* (Faré 269,5504); za *Abbruzze menduccia*, Penzig 1,86.

¹⁹ "Questo cespuglio era ben conosciuto anche in tempi classici e fu consacrato a Venere come simbolo dell'amore e della pace. Le corone di mirto erano indossate dai magistrati e dai vincitori dei giochi olimpici, ma ai tempi dei Romani, anche i poeti e i commediografi erano inghirlandati di mirto. Oggigiorno il mirto è considerato, insieme coi fiori d'arancio, un fiore tradizionale nuziale e gli Ebrei, ancor oggi ne adornano le tende per la festa del Tabernacolo. Si tratta dell'albero del "mirto" di cui si parla nella Bibbia. La corteccia, le foglie e i fiori producono un olio che è conosciuto come "eau d'Ange" ed è usato in profumeria" (Polunin, *Guida* 162).

²⁰ REW 5801 navodi *myrta* i 2. *murtta*, a isto tako za 5802 **myrtella* i 5802.2 **murtella*. U oba slučaja u romanskim je jezicima daleko produktivniji lik s *u*.

²¹ V. Skok 2,471–2.

²² Skok, *ibid.*

²³ Fitonim se javlja i u toponimiji: *Pod mřće*, *Mřćev do*, *Mřćevac* (Skok, *ibid.*).

sufiksom na *-ella mrčela* (Vuk, Paštovići), *mřčela* (Budva). No taj posljednji lik može predstavljati i izvedenicu iz vlat. *myrticella* (Skok, *ibid.*) ili iz pridjevske izvedenice *myrticeus*.²⁴

Naziv *murta* (Rab) možda predstavlja dalmatski ostatak od lat. *murta*, a možda je preuzet preko tal. *morta* (< lat. *murta*).²⁵

Dakako, kao i za svaku drugu biljku koja u svom nazivlju ima brojne pučke likove izvedene iz latinskog, postoje i inetrnacionalizmi kasnijeg postanja izvedeni iz sistematskog imena, kao što su *mirta* i *mirta-drevo*.

17. *Napus* (14,106; 18,50 i passim) *Brassica napa*.

Ni u hrvatskom ni u slovenskom ne nalazimo nastavljache Plinijeva fitonima *napus* (< grč. *vāpv*), međutim, za dem. izvedenicu *napellus* potvrde su brojne u romanskim jezicima.²⁶ frc. *napel* (Rolland 1,98), šp. *anapelo* (*ibid.*), a nalazimo ih i u gotovo svim sjeverno-talijanskim dijalektima (Penzig 1,8; DESF 1,36 § 14). REW ne registrira romanske fitonimijske nastavljache od *napellus*.

17.1. Šulek i Simonović navode naše oblike *nalep*, *nalip*, *modri nalep*, *nalijep* i nepouzdana *nalijen*²⁷ iz Vuka, dok Bezljaj (2,213 s.v. *nalep*) navodi za slov. *nalep* s istom vrijednošću. Veza između *napus* i *napellus* (te *napo*, *-onis*) u lat. Dioskuridu tumači se djelovanjem semantizma "repa" zbog repastog oblika korijena (DESF 1,37). I kod nas i u romanskim jezicima deminutivne izvedenice služe kao oznaka za veoma otrovni rod *Aconitum*, kojemu su i botaničari dali specifični naziv *napellus*.

17.2. Argumenti koji govore u prilog zaključivanju da bi naše *nalip*, *nalijep* potjecali iz "nap(p)ello s premetnutim glasovima *p* i *l*" (kako drži Maretić u AR 7,417), potvrđuju se tumačenjem koje iznosi Skok (2,500-1) kad tvrdi da "nema nikakve veze s *nalijepiti* nego je metateza možda dalmatoromanska od deminutiva *napellus* ...", čime prihvaća Matzenauerovo tumačenje istog fitonima (*Cizi slova* ... Brno 1870, str. 261).

Tome bismo dodali i konstataciju da ni u jednom od više desetina iole prozirnih fitonima za rod *Aconitum* kod nas, a i u drugim jezicima, ne nalazimo semičku crtu "lijepiti, ljepljiv", a isto tako ne nalazimo ni spomena o njoj u konkretnim botaničkim opi-

²⁴ Skok, *Zeitschrift für romanische Philologie* 50,1930,506.

²⁵ Deminutivni lik *murtela* (naziv za bosiljak, *Osimum basilicum*) također može biti dalmatski ostatak, a i posuđenica iz tal. *mortella* (< srlat. *murtella*), a postoji i sicilijanski lik *murtilla*; usp. DEI 2613 s.v. *mortella*). Od pridjevske izvedenice *murtatus* (REW 5801.2) "kobasica začinjena mirtinim plodom", nastao je u Bologni naziv *mortadala*, a iz toga rašireni tal. termina *mortadella*.

²⁶ *Napus* se naročito u zapadnoj Romaniji nije moglo sačuvati zbog sve većeg homonimijskog kolidiranja sa *navis*, pa je bivao sve više rabljen u dem. izvedenicama od kojih je jedna *napellus*. U istočnoj Romaniji taj znak nije bio "zauzet" pa je stoga bio uzet za drugi referent sa sadržajem "otrov".

²⁷ To Maretić drži za "stamparsku griješku" (AR 7,417), a za Miklošiča (211) to je "Art Gift-pflanzen".

sima,²⁸ pa mislimo da i to govori protiv povezivanja s (*na*)lijepiti što zagovara Bezljaj 2,213, slijedeći u tome Zubatyja i Macheka.²⁹ Naprotiv, druga semička podudaranja u izražavanju naziva biljke i njezina otrova veoma su brojna između naših i ostalih evropskih jezika,³⁰ pa nas to dovodi do sve utemeljenijeg uvjerenja da *nali(je)p* nije primarno od *na-lijepiti*, što je samo paretimološko naslanjanje, već da je riječ o pravom nastavljaču lat. *napus*, *napellus*.

18. *Origanum* (8,98; 10,195 i passim) "1) white type is sweet winter marjoram *Origanum heracleoticum*, 2) black type is probably common marjoram *O. vulgare*, 3) *origanum heracleoticum* is *O. heracleoticum*".

Latinski naziv *origanum* pokriva je kod različitih grčkih i latinskih autora više vrsta iste porodice, a najveća "zbrka" u identifikaciji vlada upravo kod Plinija.³¹ Naziv je posuđen iz grč. *ὀρίγανον* (DEL 468) koji je također označavao više vrsta iz roda *Origanum*.³²

18.1. Naši su nazivi *urigan* (Haračić), *origanj* (Dubrovnik), s aferezom *rigan* (Zadar), *vrigan*, svi odreda latinskog podrijetla,³³ samo što su u naše govore najvjerojatnije ušli preko talijanskoga,³⁴ a ne učenim putem, tj. preko znanstvenog naziva.

Izrazom je nešto udaljeniji *rohogan* (AR 14,141), što ga Lambl, jednako kao i Šulek, prenosi iz Visianija.

19. *Pinus* (13,35; 16,30 i passim) *Pinus sylvestris*, *P. halepensis*.

Kao što se moglo očekivati, i, suglasno s općim načelima posuđivanja i čuvanja stranih elemenata, naziv za ovako važno drvo bez iznimke je sačuvan u jezicima oko Mediterana. Čestotnosti tog naslijeđenog tremina pridonijela je i važnost same vrste, no okolnosti oko označavanja znatno su složenije zbog postojanja velikog broja vrsta i podvrsta. Bilo kako bilo, generički naziv *Pinus* preuzet je i sačuvan posvuda uz više ili manje

²⁸ Osnovna karakteristika jedića (*Aconitum* sp.) jest da je vrlo otrovna biljka: "Der Sturmhut ist eine gefährliche Giftpfl." (Marzell 1,98). Zato imamo i pridjev *nalijepan* u značenju "otrovan" (AR 7,417) koji je nastao od naziva *nalijep* za *Aconitum napellus*.

²⁹ I Mažuranić (*Prinosi* 707) se pita "Zar da je samo pučka etimologija?"

³⁰ Opširan semantičko-etimološki pregled naziva za ovu vrstu dao je G.B. Pellegrini u radu "Una denominazione preromana dell'*Aconitum napellus*", *Archivio glottologico italiano* 60, 1975, 142-153.

³¹ Vidi pojedinačne identifikacije kod André (230 s.v. *origanum*). Mravinac (*Origanum vulgare*) je jedna od Usnašica (*Labiatae*) koje su sve aromatične i ljekovite biljke, pa stoga nije ni čudo da je moglo doći do njihova miješanja, a pogotovo unutar istoga roda.

³² Danas validan znanstveni naziv za majoran jest *Majorana hortensis*, dok je po Linnéovoj klasifikaciji nazvan *Origanum majorana*, a za *Origanum dictamnus* L (jelenska trava) danas je validan naziv *Amaracus dictamnus*.

³³ Skok 2,565 s.v. *origanj*.

³⁴ Usp. u tal. likove: *origano* (Toskana), *arigano* (Napulj), *riganu* (Sicilija), *ariganu* (Kalabrija) Penzig 1,325-6. Rum. *rigan*, *arigan* učeni su oblici za izrazito pučki *sovîrf* (< hrvsrp. *suho-vrh*), Cioranescu 778). Isto je tako učen i alb. lik *rigon* (Sejdiu § 231).

preinaka, bilo da je preživio sam leksem, bilo da je proširivan različitim sufiksima ili, kao što je kod nas slučaj, da je dio složenice.

19.1. Plinijev je *pinus* u svakom slučaju predlatinska riječ za koju se zaključuje da je, barem po tvorbi na *-u*, povezana s grč. *πίτυς* (DEL 509). Vrijednost grč. *πίτυς* odnosi se u prvom redu na smolu koja je glavni proizvod bora, ali sigurno je da *πίτυς* označava u stgrč. upravo "bor" (*Ilijada* 13,390), a Carnoy (219) drži da može odrediti i vrstu: *Pinus laricio* (= *P. nigra* = *P. austriaca* = *P. nigricans*). Kao i u slučaju drugih, za praktične i gospodarske razloge važnih rodova, *pinus* u lat. znači pojedine vrste bora: u prvom redu *Pinus pinea* i njegovo drvo, tj. borovinu koju spominje Paladij, zatim crni bor što ga spominje Plinije 14,126,³⁵ te obični bor (*Pinus silvestris*) što ga spominju Columella 4,26,1 i Plinije 16,39.

Što se pak tiče grčkog fitonima, Chantraine (908) drži da je nedvojbeno srodan s lat. *pinus*, a nastavlja ga alb. *pishë*, *-a* "bor".³⁶

Strömberg (61-2) ne obrađuje posebno *πίτυς*, ali tumači složenicu *χαμαπίτυς* koja se u lat. kalkira kao *pinus terrae*.

19.2. Naši nazivi *pinj*, *pinjol*, *pinjola*, slov. *pinolica*, stare su romanske posuđenice,³⁷ a oblici sa *-nj-*, kao *pinjuo* (Dubrovnik), *pinjula*³⁸ (Perast), *pinjöl* (Sali, Rab), *pinjole* (šibenski otoci) koji označavaju jestive sjemenke, te *pinja* "drvo i plod" (Sali), očito nastavljaju tal. nazive *pigna*, *pign(u)olo* "frutto del pino", tj. oblik nastao iz lat. pridjeva *pineus* "borov" (DEI 2916-7), uvijek označavajući tražene jestive sjemenke iz šišarke.³⁹ Samo Šulek (za Dubrovnik) navodi *pinol*, što AR ne bilježi.

Skok obrađuje fitonim *pin*, *pinj* s.v. *pinjav* (2,659), ali ne dijeli ime biljke i/ili ploda od drugih homonimnih termina kao što su *pinjata* "bakren sud za kuhanje", slov. *pinja* "stap" i dr.

19.3. U svrhu razlikovanja između više vrsta, kod nas je došlo i do tautološke hibridizacije: *pinbor* označava primorski bor (*pinus halepensis*), dok je samo *pin* mnogo rjeđe jer supostoji sa *bor*, pa označava "bor" općenito.⁴⁰

20. *Pisum* (14,135; 18,57 i passim) *Pisum sativum*.⁴¹

Latinski naziv za grašak, *pisum*, koji je, kako drži W.v. Wartburg (FEW s.v. *pisum*), najvjerojatnije "aus *πίσος* (auch *πίσων*) entlehnt. (Weitere verwandtschaft ist nicht be-

³⁵ Samo nam ta vrsta, naime, daje smolu (*pix idaea*, Plinije *id.*).

³⁶ A. Zajmi i dr. *Fjalor shqip serbokroatisht*, Prishtinë 1981.

³⁷ V. Skok 2,695 s.v. *pinjav*.

³⁸ *Pinjula* u Blatu na Korčuli, širenjem značenja, znači svaku košticu, a zbog oblika jagode, *pinjöl* u Salima označuje suvrst grožđa.

³⁹ "Jezgre jestive, upotrebljavaju se za dobivanje jestivog ulja", Šilić ADG 21.

⁴⁰ V. Vinja, *Studia Romanica Zagrebiensia* 3, 1957, 33-54.

⁴¹ Schrader je dao drugu identifikaciju kod Plinija: "Lat. *pisum* ist seit Columella belegt, die von Plinius gegebene beschreibung der samen passt zu *pisum arvense* (Schrader *Reallexikon* 1,257).

legt“⁴², ili kako drži Meillet, bez ikakvih ograda i sumnji, da je preuzet iz grč. *πλοος*⁴² (Chantraine 510), ima brojne nastavljache u romanskim i drugim jezicima: frc. *pois*, tosk. *peso*, prov. *pes*, engl. *pea* i dr., te izvedenice iz dem. lika *pisellum*⁴³: tal. *pisello*, ngrč. *μπιζέλι*, *μπιζο* i učeno *πίσων*, kalabr. *posiddu*, prov. *pezeu*. Kada je u 16. st. grah donesen iz Meksika, počelo ga se nazivati imenima koja su služila za grašak, pa odatle nastaju novi naziv za grašak: frc. *petit pois*, tal. *piselli*, dakle deminutivne izvedenice, što je opravdano i zbog samog izgleda zrna graha koje je znatno veće.⁴⁴

20.1. Naši nazivi *biž* (potvrđen kod Vuka, u Dubrovniku, Cavtatu, Šibeniku, na Korčuli), *biz*, *biži* (Dalmacija), *biža* (Hercegovina), *bižanj* (SANU), *grah-viš* (Stulli) posuđeni su iz venecijanskog gdje jedino nalazimo lik sa *-b-*: *bisi* (v. Skok 1,64 s.v. *biz*¹; Bezljaj 1,23 s.v. *biž*). Iz mletačkog areala naziv se proširio u Romaniju (*bsël*) i u Marke (*besellu*). Battisti-Alessio (DEI 533 s.v. *biso*) mišljenja su da je venetski lik "forse prestito dal gr. *pisos* con *p* in *b* (cfr. 'bosso') o forse anche, trattandosi di voce mediterranea, da un balcanico **biso*." Izdvaja se, ako je podatak u Borza 132 točan, istroruminjski naziv *piza*.

21. *Rosmarinum* (11,39; 18,98 i passim) *Rosmarinus officinalis*.

Aromatična i ljekovita biljka ružmarin poznata je još u Antici pod lat. imenom *ros-marinum* i grč. imenom *λβανωρίς*. Po mišljenju Bertoldija,⁴⁵ adj. *marinus* pridodan imeni *ros* "rosa" u složenici *rosmarinum* upućuje na priobalno mediteransko područje Afrike i Evrope gdje ružmarin predstavlja jedan od glavnih elemenata tzv. "mediteranske maki-je".

Iako se ne želimo, a ni ne možemo, upuštati u već odavna prihvaćeno i općenito rašireno tumačenje fitonima kao *ros-marinum*, navedimo da se u posljednje vrijeme usprotivio takvom gledanju Vittore Pisani (*Paideia* 26, 1981, 66-68) postavljajući pitanje zašto svi etimološki rječnici uporno analiziraju (i za post-augustovsko razdoblje *ros marinum* kao "morska rosa" i zašto se nitko ne pita zbog kojih se razloga ta biljka zapravo povezuje sa rosom. Pisani misli da se u *ō* mora vidjeti starije rustično *-au-* koje bi tada bilo **rausa* (kasnije njem. *Rohr*) što je, prema njemu, prihvatljivije nego neriješeno *ros* "rugiada". Na taj bi način *ros-marinum* bilo samo "pučka etimologija". Međutim, Pisani nije prvi koji sumnja u *ros* = "rosa", jer je i Bertoldi (*op.cit.* 45 bilj. 1) bez dvoumljenja tvrdio: "Il solo *ros*, non certo identico a *ros, roris* "rugiada" come sembrano suporre Ernout e Meillet (DEL 870) ma solo ritenuto tale dai parlanti i dai poeti (Ver-

⁴² Grčki lik, po mišljenju autora DEI (2950 s.v. *pisello*) predstavlja jezični relik iz mediteranskog supstrata, dok Carnoy (219), naprotiv smatra da je *πλοος* (potvrđen kod Teofrasta HP 8,1,4) u svakom slučaju "d'origine indo-européenne venant de la racine *pei* 'être laiteux, gras', ce qui s'applique bien aux pois (comp. sans[cr]. *payas* 'jus, lait', gr. *πλω* 'gras')".

⁴³ "Es ist möglich dass, wie ML-REW 6533 annimmt, **pisellum* bereits im lat. bestanden hat".

⁴⁴ Usp. i kod nas *grah* uz deminutivizirano *grašak*. Isti odnos nalazimo u rumunjskom gdje je *Pisum sativum pasulă*, a *Phaseolus păsulă grasă* i *fasole mare*.

⁴⁵ *Colonizzazioni nell'antico Mediterraneo occidentale alle luce degli aspetti linguistici*, Napoli 1950.

glijje, *Georg.* 2,213 i *Aen.* 6,230". Prema Bertoldiju, dakle, *ros marinum* je i pučka, ali i pjesnička etimologija.

S druge strane, grč. naziv *λβανωτίς* samim time što se vezuje uz naziv za tamjan - *λβανωτός* - potvrđuje i neke druge povijesne činjenice: ružmarin se upotrebljavao u ritualnim svečanostima umjesto tamjana. Naime, to se prvenstveno odnosi na one priobalne krajeve zapadnog Mediterana u kojima ružmarina ima u izobilju, a tamjan je bio, kao i druge mirodije s Istoka, veoma skup. O tome nam govori i sačuvani provansalski naziv za ružmarin *encensie*, dok je naziv za tamjan *encens*, što je otprilike isti odnos kao i u grč. gdje se naziv za tamjan *λβανωτός* kasnije u liku *λβανωτίς* proširio i na ružmarin koji se u mediteranskim zemljama Evrope upotrebljavao kao nadomjestak za tamjan.

21.1. I danas, ružmarin nalazi vrlo široku upotrebu u kozmetici, farmakopeji, pučkom ljekarništvu i kulinarstvu.⁴⁶ Kako je ružmarin posvuda veoma cijenjen i ima znatnu komercijalnu vrijednost, nazivi su u gotovo svim evropskim jezicima izjednačeni, odnosno potječu iz lat. *rosmarinum* i veoma su rijetka druga semantička ostvarenja. Pogledamo li samo REW (7383), lat. se *rosmarinum* nastavlja u svim romanskim jezicima, osim nekih dijelova Sardinije, a tako je i u drugim evropskim jezicima, kao u njem. *Rosmarin*, engl. *rosemary*, niz. *rozemarijn*, dan. *rosenmarinn*, šved. *rosmarin*, alb. *rozmarinë* (v. Marzell 3,1442). Kod naših naziva nalazimo identičnu situaciju. Postavlja se pitanje određivanja vremena nastanka pojedinih naziva i puta kojim su ušli u upotrebu. Skok (3,175) je mišljenja da je jedino lik *rūsmarin* možda dalmato-romanski ostatak, dok su likovi sa *-zm-*, *-žm-* talijanizmi, kao *ruzmarin*, *ružmarin*, *rozmarin*, *rožmarin*, *ruzman*.

Zbog mirisa cvijeta, a i lišća, pučkom prilagodbom naziva prvi dio složenice *ros* poristovječuje se kod nas s *roza* "ruža", a drugi dio, *marinus*, s imenom *Marija*, pa tako nalazimo nazive: *rozmarija* (Kurelac), *ruzmarija* (Stulli), pa i *razmarija* (Kosmet).⁴⁷ Za te likove Skok navodi samo da je dočetak *-in* zamijenjen sufiksom *-ija*.

Kao i svaka druga strana višesložna riječ i ova se podaje disimilacijskim modifikacijama *r - r > l* i *d - r*: *lucmarin* (Sali), *luzmarin* (Božava), *lužmarin* (Istra), *rusmalin*, *duzmarin* (Lumbarda),⁴⁸ a Bartoli⁴⁹ navodi *lusmarin*.⁵⁰

22. *Salvia* "(1) *elelisphacus* 22,147; (2) secondary name for a tipe of bechion perhaps *Verbascum lychnitis* 26,31".

⁴⁶ "Da questa pianta si distilla un olio odoroso che costituisce uno degli ingredienti per la produzione dell'Eau de Cologne, ma che viene anche usato per fare lozioni per capelli, creme contro i raffreddori ecc. per conservare confetture e marmellate; è antisettico e insetticida e usato per infusioni medicinali" (Polunin, *Guida* 195).

⁴⁷ Usp. engl. *rosemary*, niz. *rozemarijn*, njem. *Rose-Marie*, *Rosmaria*.

⁴⁸ Disimilaciju *r-r l-r* vidimo i u nesonimu *Lucmarinjak* (jedan od kornatskih otoka).

⁴⁹ Bartoli, *Das Dalmatische* II, 202.

⁵⁰ Fitonim nalazimo i u Crmnici, za koju nam Miletić navodi oblike *rusmatin* (SDZb 9,260) i čak *rusmalič* (*ibid.*, 370).

Kao što se moglo očekivati, u prošlosti, a i danas veoma tražena ljekovita i aromatična biljka *Salvia officinalis* obilato je zastupljena u našem botaničkom nazivlju u kojem kao polaznu točku možemo uzeti upravo latinski naziv *salvia* što ga Plinije navodi (22,147). Već samo latinsko ime *salvia*, interpretirano veoma rano kao izvedenica od *salvus* ("sans doute de *salvus* à cause de ses propriétés bienfaisantes" DEL 591; "herbe bienfaisante" André 279), govori o njezinoj vrijednosti i svojstvima.⁵¹ Ovdje će, dakle, biti riječ o izvorno latinskom nazivu, što je relativna rijetkost u nazivlju latinskih aromatičnih i ljekovitih biljaka, za koje su nazivi najčešće posuđeni iz grčkoga.

Premda je poznato nekoliko vrsta tog roda, za našu je svrhu važan samo hiperonimski izraz koji na najvećem arealu nastavlja latinsko *salvia* (REW 7558).

22.1. Ako pođemo od lat. tvorbe *salvia*, koja se nastavlja u gotovo svim tal. dijalektima,⁵² ustanovit ćemo da se lat. lik ne pojavljuje u nepromijenjenom obliku u Dalmaciji i Primorju što bi se bilo sigurno desilo da je riječ o učenom preuzimanju. *Salvija* je zabilježena samo u Boki kotorskoj (V. Lipovac-Radulović, *romanizmi u Crnoj Gori - jugoistočni dio Boke Kotorske*, str. 305), pa to vrlo lako može biti učena posuđenica. Formalno su najbliži likovi *salvac*, s našim formantom *-ac*, te paretimološke prilagodbe *slavlja*⁵³ i *slavu(l)ja*. Sva su tri lika potvrđena u Šuleka, ali su potvrde za treći lik najbrojnije: Vrančić, Mikalja, Vitezović, Stulić (AR 15,486), a i danas je u živoj upotrebi po sjevernoj Dalmaciji i šibenskim otocima. Tvorbeni morfem *-ulja* zajednički je ili pak potječe iz najraširenijeg (i književnog) našeg oblika za *S. officinalis kád*⁵⁴ *-ulja*, tako da možemo reći da je *slavulja* rezultat križanja *salvia* x *kadulja*.⁵⁵

22.2. No, latinski je fitonim preuzet u njemačkom i, zahvaljujući tom posredstvu, primili smo naše sjeverne (kontinentalne) likove tipa *žalfija*,⁵⁶ *žalfa*, *žalvija*,⁵⁷ koji se svi tumače pomoću njem. *Salbe*.⁵⁸ Još više vjernosti njemačkom izvoru pokazuju slov. likovi *žajbel*, *žavbej*, *žajbl*, *žavba*. Između prvog tipa (sa *s-*) i drugoga (sa *ž-*), nalazi se lik *šalvija* (što ga Šulek 385 citira kao Sabljarov terenski podatak za Dalmaciju), koji je gotovo identičan nazivima u drugim slavenskim jezicima: rus. *šalfej*, *šalvij*, češ. *šalvej*, polj. *szałeja*.

⁵¹ *Enciclopedia delle erbe*, Novara 1980, str. 285, gdje se posebno govori o primjeni te biljke u raznim terapijama i o činjenici da je na velikim prostranstvima ima upravo u Jugoslaviji.

⁵² V. Penzig FPI 1,435.

⁵³ Iz Stullija (AR 15,476) koji navodi *slavljika* (*ibid.* 477).

⁵⁴ Od *káditi* (AR 4,732 i Skok 2,13).

⁵⁵ Usp. V. Vinja 'Nouvelles contributions au Romanisches Etymologisches Wörterbuch' de W. Meyer-Lübke, *Studia romanica et anglica zagrebensia* 1959, 17-34; str. 31.

⁵⁶ AR 23,211.

⁵⁷ Simonović BR.

⁵⁸ Za njem. dijalektalne varijante: *Zalfein*, *Zalfeien*, *Zefahn*, *Zalfei*, *Selben*, *Salvie*, *Salfi*, *Salbae*, *Salbine* i dr., v. Marzell 4,42-3.

LITERATURA

- Aichele D. Aichele, *Che fiore è?* Milano 1980.
- André J. André, *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris 1956.
- AR *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, I-XXIII, Zagreb 1880-1976.
- Bezljaj F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I-II (A-J, K-O), Ljubljana 1977-1982.
- Borza Al. Borza, *Dictionar etnobotanic*, Editura Academiei RS România, București 1968.
- Carnoy A. Carnoy, *Dictionnaire étymologique des noms grecs de plantes*, Louvain 1959.
- Chantraine P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1968-1980.
- Cioranescu A. Cioranescu, *Diccionario etimologico rumano*, La Laguna 1966.
- Columella Collumella, *De re rustica* (tal. prijevod: *L'arte dell'agricoltura è libro sugli alberi*), Torino 1977.
- Cortelazzo-Zolli M. Cortelazzo - P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, I-II (A-H), Bologna, 1979-1980.
- DEI C. Battisti - G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, I-V, Firenze 1948-1957.
- DEL A. Ernout - A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 1959.
- DESF G.B. Pellegrini - A. Zamboni, *Flora popolare friulana*, I-II (Dizionario etimologico storico friulano), Udine 1982.
- Faré P.A. Faré, *Postille italiane al »Romanisches Etymologisches Wörterbuch« di W. Meyer-Lübke comprendenti le »Postille italiane e ladine« di Carlo Salvioni*, Milano 1972.
- FEW W.v. Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, I-XXI, Tübingen 1948 - Basel 1965.
- Haračić A. Haračić, in *Glasnik Hrvatskog naravoslovnog društva*, VI, 1891, Zagreb.
- HDZ *Hrvatski dijalektološki zbornik*, izd. JAZU, Zagreb.
- Marzell H. Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen*, I-IV, V: Registerband, Leipzig-Stuttgart 1937-1979.
- Mažuranić V. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, I-II, 1908-1922, Zagreb.
- Penzig FP O. Penzig, *Flora popolare italiana*, I-II, Genova 1924.
- Plinije NH Pliny *Natural History*, ed. W.H.S. Jones, Loeb Classics, London 1956.
- Polunin O. Polunin, *Guida alla flora mediterranea*, Milano 1978.
- REW W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935.

- Rohlf's G. Rohlf's, *Lexicon graecanicum Italiae Inferioris*, Tübingen 1964.
- Rolland E. Rolland, *Flore populaire ou histoire naturelle des plantes dans leurs rapports avec la linguistique et le folklore*, I-XI, Paris 1896-1914.
- SDZb *Srpski dijalektološki zbornik*, Beograd.
- Sejdiu Sh. Sejdiu, *Albanska fitonimija na Kosovu* (magistarski rad), Zagreb 1974.
- Simonović D. Simonović, *Botanički rečnik. Imena biljaka*, Beograd 1959.
- Skok P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb 1971-1974.
- Strömberg R. Strömberg, *Griechische Pflanzennamen*, Göteborg 1940.
- Šilić Adg Č. Šilić, *Atlas drveća i grmlja*, Sarajevo 1973.
- Šulek B. Šulek, *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb 1879.

Résumé

NOTES PHYTONYMIQUES II

Dans cette contribution qui fait suite à l'article publié dans cette même revue (*Rasprave* 8-9) on continue la recherche sur les noms latins de plantes attestés chez Pline l'Ancien qui se sont conservés jusqu'à nos jours dans le croate ou serbe. On a voulu établir les voies par lesquelles ces expressions ont pénétré dans nos parlers et si elles continuent à y désigner les mêmes référents. Dans quelques cas on a pu faire état de la pression exercée par l'étymologie populaire et constater ses effets sur les phytonymes croates ou serbes. Dans cette suite des notes on traite de la filiation formelle et conservation sémantique pour les phytoymes latins suivants: *chelidonia*, *hyssopum*, *melissophyllum*, *melopepo*, *myrtus*, *napus*, *origanum*, *pinus*, *pisum*, *rosmarinum* et *salvia*.